

Monica Busuioc

UNIVERSUL SEMANTIC AL TERMENULUI *LEAFĂ* ÎN SECOLELE XVI–XIX

Leafă reprezintă termenul central al câmpului semantic referitor la răsplata muncii în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului XVI-lea, de la cele mai vechi documente scrise în limba română până la sfârșitul domniilor fanariote. Este cel mai interesant termen desemnând recompensa muncii atât datorită frecvenței și a longevității lui, dar mai ales grație evoluției lui semantice. Termenul prezintă cea mai veche atestare (1590–1591), în Moldova, într-un document oficial de pe vremea lui Petru Șchiopul (în legătură cu dascălul angajat pentru fiul acestui domn) și este răspândit în toate cele trei regiuni istorice (izvoare mai numeroase pentru Țara Românească și Moldova și o singură menționare pentru Transilvania: testamentul unui hagiu de la începutul secolului al XIX-lea).

Prima mențiune documentară a termenului, ca și majoritatea celorlalte, aparținând perioadei de până în secolul al XVIII-lea se referă la personalul din armată (putându-se vorbi de o specializare a folosirii acestui cuvânt în legătură cu *armata*). Acest fapt corespunde sensului etimologic al cuvântului turcesc: „salariu care se dădea în vremea ienicerilor” (cf. Ali Mehmet Ağakay, *Türkse sözlük*, care înregistrează cuvântul în forma *ulûfe*).

Deplasarea utilizării lui **leafă** spre alte sectoare ale vieții sociale se face încă de timpuriu, începând cu zonele limitrofe ale domeniului militar, reprezentate de categorii de angajați care aveau alte îndeletniciri, ținând de *meșteșuguri*, dar care deserveau într-un anumit fel armata: *vracii* și *croitorii* de pe lângă oastea lui Mihai Viteazul, *mehterii* (muzicanți într-o fanfară militară), atestați alături de personalul armatei din cetatea Belgrad, în Condica vistieriei lui Constantin Brâncoveanu. Faptul că **leafă** este întrebuințat încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea și pentru alte sectoare ale vieții sociale (curte domnească, administrație, școală, biserică), chiar dacă acest lucru este în proporție redusă față de utilizarea lui în legătură cu cei din *armată*, facilitează înțelegerea modului în care termenul va fi folosit în secolul al XVIII-lea.

Observația că **leafa**, ca răsplată a muncii, se acordă celor angajați în mod oficial de către domn și care efectuează activități în folosul acestuia ori al statului va fi valabilă pentru întreg secolul al XVIII-lea.

Dacă până în secolul al XVIII-lea se putea vorbi de o accepție „militară” a cuvântului **leafă** (datorată utilizărilor), tot așa termenul **simbrie** ar putea avea o accepție „administrativă” în această perioadă, accepție care va deveni predilectă

LR, LXVI, nr. 3, p. 323–329, București, 2017

pentru termenul **leafă** în secolul al XVIII-lea. Această semnificație este datorată tot utilizărilor acestui cuvânt în legătură cu acele categorii de persoane aparținând *administrației*, menționate în Condica vistieriei lui Constantin Brâncoveanu ca primind numai **simbrie**.

În vreme ce în perioada domniilor fanariote, aceste categorii aparținând *Curții domnești* – parte componentă a *administrației* – vor primi în exclusivitate **leafă**, Brâncoveanu le acordă **simbrie**. Este vorba de categoriile *capuchehaia*, *clucer*, *comis*, *comișel*, *grămătic*, *logofăt*, *pitari*, care nu vor mai primi **simbrie**, fiind atestate ca primind **leafă** în condicile lui Grigore Ghica și Mihail Suțu din secolul al XVIII-lea. În vreme ce în veacul al XVIII-lea **leafă** va fi termenul folosit prin excelență la „Curtea gospod” și în administrația de stat, în secolul al XVII-lea (mai înainte de această perioadă nu avem știri), acest termen era **simbrie**.

Modul în care **leafă** ajunge să îl înlocuiască în secolul al XVIII-lea pe **simbrie** din secolul al XVII-lea în remunerarea categoriilor de persoane aparținând clasei boierești sau făcând parte din aparatul de stat nu a fost studiat până acum în literatura de specialitate. Condica lui Brâncoveanu este singurul document care pune într-o lumină nouă raporturile dintre cei doi termeni: **leafă** și **simbrie**.

În vreme ce în veacul al XVII-lea, serviciile pentru stat sau pentru domn sunt remunerate fie cu **simbrie** (cel mai adesea), fie cu **leafă**, cei doi termeni fiind folosiți în mod egal în Condica vistieriei, în secolul al XVIII-lea se petrece o restrângere și ulterior o eliminare treptată și definitivă a lui **simbrie** din sfera aparatului de stat și a Curții domnești. **Simbrie** se întâlnește din ce în ce mai rar în cazul acestor relații de muncă în secolul al XVIII-lea.

În veacul al XVIII-lea, **leafă** devine termenul curent folosit de cancelaria domnească pentru orice activitate desfășurată la Curte sau în administrația statului (incluzând și pe boierii de toate rangurile, boierii-dregători, funcționari ai statului sau ai domnului), domenii în care în secolul al XVII-lea era folosit **simbrie**. Sfera de utilizare a termenului **leafă**, depășind granițele domeniului militar, se lărgeste foarte mult: toți cei ce intră într-o relație oficială de tip domn (stat) – angajat în cadrul raporturilor de muncă-răsplată sunt recompensați cu **leafă**. Din aceste motive, domeniul de folosire predilect al lui **leafă** în secolul al XVIII-lea devine cel administrativ, înțelegând prin administrație tot ce ține de organizarea serviciilor statului și ale domnului.

Pe de altă parte, **leafă** iese câștigător și din concurența cu un alt termen, și anume **venit**. Și acest fapt are legătură tot cu răsplătirea personalului de la Curtea domnească, și anume categoria boierilor-dregători, a acelor boieri deținători ai unor dregătorii atât în aparatul de stat, cât și la Curtea domnească. Dacă problema recompensării acestor boieri s-a pus încă de la începutul organizării statale, ideea de **v e n i t** este cea care apare în legătură cu câștigul acestora și este cea folosită de istorici, chiar dacă termenul ca atare nu apare în documente. Ideea de **v e n i t** era subînțeleasă în cazul folosirii termenilor desemnând dările, taxele, amenzile, cadourile obligatorii etc. care, în baza acordării dreptului de a beneficia de ele, deveneau surse de câștig pentru aceste categorii de persoane.

Se poate spune că termenul **venit** (**venitul** ca răsplată) face trecerea de la mai vechile modalități de recompensare, când recompensarea se făcea prin acordarea dreptului de a reține (primi) în beneficiul personal, ca răsplată, o dare, o taxă, o amendă, un cadou obligatoriu etc. și mai noile modalități, când se introduce un nou sistem de retribuire corespunzător noii idei de *s a l a r i z a r e*, sistem care constă în acordarea unei anumite forme de răsplată propriu-zisă, în speță, **leafa**. Domnul fanariot care introduce noul sistem de recompensare prin repunerea în circulație a termenului **leafă** este Constantin Mavrocordat, „domnul reformator” (v. Giurescu, *Istoria Românilor*, III, 259).

Din documentele cercetate, se constată că termenul **leafă** nu mai apare atestat timp de aproape 40 de ani (până spre mijlocul secolului al XVIII-lea), perioadă care corespunde de fapt acestei modificări în utilizarea și în semnificația cuvântului. În epoca fanariotă termenul **leafă** este menționat destul de târziu, abia către mijlocul secolului al XVIII-lea (anii 1741–1742, în condica lui Constantin Mavrocordat). Această absență și întârziere de ordin documentar s-ar putea să aibă legătură cu modificările pe care le suferă utilizarea lui **leafă** în secolul al XVIII-lea și chiar să și explice reapariția și folosirea lui târzie. Este posibil ca la un moment dat acest cuvânt să fi circulat (mai) puțin sau deloc în limbă, el nemaicorepunzând noii forme de răsplată.

În intervalul dintre condica lui Brâncoveanu (1694–1704) și apariția primelor condici ale fanarioților (1741), nu se întâlnesc documente (oficiale) în care să fie atestat termenul **leafă**. Mai mult chiar, în vreme ce în secolul al XVII-lea se putea vorbi de o specializare a folosirii acestui termen în legătură cu personalul *armatei*, în secolul al XVIII-lea, **leafă** ajunge termenul general întrebuințat în cancelaria domnească pentru toate categoriile de persoane care desfășoară o anumită activitate în folos obștesc. Răsplata cu **leafă** este preferată altor forme (**simbrie**, **plată**, **hac**) și concurată de alta (**venit**), în sensul că termenul este utilizat în mod predilect și frecvent în documentele oficiale în toate situațiile în care munca era depusă în interesul statului sau al domnului (în astfel de documente și de situații sunt folosiți mai rar și ceilalți patru termeni, dar, treptat, ei ajung să fie înlocuiți cu **leafă**).

În secolul al XVIII-lea, circulația lui **leafă** se extinde, documentele care îl atestă sunt numeroase, iar sfera lui de întrebuințare se diversifică, lărgindu-se, dar și modificându-se (prin schimbarea accepției inițiale de la cea militară la cea administrativă). Odată readus în circulație, cuvântul va fi folosit permanent și constant în toate documentele oficiale.

Felul în care **leafă** parcurge această trecere din sfera militară în cea administrativă nu este înregistrat în documentele timpului și, ca urmare, se pot face numai supoziții. Atunci când mai apare folosit la cronicari, el este utilizat numai în legătură cu cei din *armată* (referitor la câteva încercări timide de reorganizare a oștirii datorate unor inițiative dinlăuntru sau unor impulsuri din afară), deci în același mod, ca și mai înainte, și nu pentru *administrație*. Constatarea are legătură cu îndelungatul proces de decădere a *armatei*, petrecut pe parcursul a peste 100 de ani cât durează

stăpânirea fanarioților. *Armata* ajunge să fie garda personală a domnului și un aparat de poliție internă, atribuțiile celor din *armată* fiind în secolul al XVIII-lea de ordin administrativ, fiscal sau represiv. Este interesant și demn de relevat faptul că informațiile din cronică (Ion Neculce și Pseudo-Amiras), privitoare la recompensarea celor din *armată*, coincid cu știrile din condica lui Constantin Mavrocordat în care apar menționate ca primind **leafă**, categorii aparținând tot *armatei*. Totodată, trebuie observat și că majoritatea categoriilor care nu mai apar atestate ca fiind remunerate cu **leafă** în perioada fanariotă aparțin tocmai *armatei*.

Devine explicabil în astfel de condiții de ce termenul **leafă** nu mai este folosit. „Uitarea” lui este legată de scăderea treptată a importanței și chiar de dispariția *armatei* ca atare. Pare verosimil ca, cel puțin o perioadă de timp, **leafă** să nu mai fie utilizat și, astfel, să-și piardă semnificația inițială cu care intrase în limbă. Acea absență documentară ar corespunde în acest caz unei realități istorice, fiind necesar un timp oarecare pentru ca termenul să reînceapă a fi nu numai folosit, dar să și primească o nouă semnificație. Discontinuitatea pe care o observasem capătă sens, nemaifiind deloc întâmplătoare nevoia de a se căuta un termen care să desemneze noile raporturi de muncă și răsplată a ei, inaugurate odată cu domniile fanariote.

Pe de altă parte, faptul că s-a apelat la acest termen este ușor de înțeles, în măsura în care el corespundea cel mai bine ideii de *salarizare* și formei de recompensare pe care domnii fanarioți intenționau să o acorde celor ce efectuau servicii în folosul lor și al statului, și anume o formă de răsplată, folosită în exclusivitate în cadrul raporturilor de muncă cu caracter oficial, caracterizată printr-un quantum fix, stabilit prin dispoziție domnească și plătit în mod regulat, caracteristici pe care nu le prezenta nici **simbrie** și nici **venit**.

Simbrie era utilizat și în legătură cu angajările la particulari ori în cadrul unor comunități, făcute pe baza unei învoielii.

Venit, deși folosit numai în legătură cu relațiile de tip oficial, nu corespundea ideii de *salarizare*, idee concepută în așa fel încât în acordarea formei de răsplată să nu fie relevante nici specificarea categoriei de persoane care primește răsplata, nici a slujbei pe care o îndeplinește, nici a funcției pe care o deține și nici a persoanelor de la care se primește răsplata. Felul în care sunt redactate informațiile din documente despre **venit** prin utilizarea formulărilor *după (pe) obicei(ul) (cel) (vechi)* sau *obicinuitul obicei* atestă continuitatea unor mai vechi modalități de recompensare. Termenul este atestat îndeosebi în legătură cu **veniturile dregătorilor** care vor sta în atenția domnilor fanarioți și, în special, a lui Grigore al III-lea Ghica.

Din analiza tuturor acestor documente rezultă date amănunțite despre utilizarea termenului **venit**, dar nu și suficient de clare în privința raporturilor dintre acest termen și **leafă**, dar nici dintre **venit** și diferitele dări, taxe, amenzi, cadouri etc. care îl constituie, **venitul** fiind termenul generic (cel mai cuprinzător). **Venitul** ca recompensă poate fi constituit integral sau parțial din răsplata cu **leafă**, conform cu atestările din ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea, odată cu modificările survenite în sistemul de salarizare a dregătorilor, când încă nu se renunțase la vechile modalități de recompensare (**venit**), dar începuse să se recurgă la cele noi (**leafă**).

Proprii termenului **venit** ni se pare folosirea lui în legătură cu boierii *dregători* – parte componentă și semnificativă a *Curții domnești* – și mai ales faptul că aceștia primesc **venit** în calitate de deținători ai unor dregătorii (orice dregătorie reprezentând în primul rând o anumită funcție și în al doilea rând o anumită activitate). În virtutea autorității pe care o dă deținerea unei dregătorii (a unei funcții), dregătorii primesc de fapt ceea ce revine de drept dregătoriei respective (și nu unui dregător anume pentru o activitate anume), conform unei vechi tradiții, a unei practici consacrate de *obicei*, acel „obicei al pământului”, invocat adesea în documente și de care fiecare domn trebuia să țină cont. Din acest motiv, am putea considera că ceea ce prima într-o relație de recompensare cu **venit**, ceea ce se răsplătea în fond era funcția, rangul și nu munca. Bineînțeles că și aceasta era răsplătită, dar în subsidiar – existând o relație foarte strânsă între rang, slujbă și ceea ce se considera că trebuie să se acorde drept recompensă. Pentru fiecare dregătorie era instituit încă din vechime și fixat prin tradiție un anumit **venit**, special și specializat, în legătură cu atribuțiile dregătoriei respective și, ca urmare, în documente sunt menționate dregătoriile (funcțiile) și nu dregătorii (recte categoriile de persoane recompensate, așa cum apar la **leafă**). De aceea, **veniturile** aveau denumiri speciale legate de respectiva dregătorie.

Dacă nu se poate vorbi, dată fiind absența atestărilor, de o prioritate în apariția uneia dintre modalitățile de recompensare (cea prin care se acorda dreptul de a reține în folos propriu o dare, o taxă, o amendă, un cadou obligatoriu etc., drept **venit**, sau cea prin care se acorda o anumită formă de răsplătă propriu-zisă, drept **leafă**), se poate constata cum se renunță treptat la prima modalitate în favoarea celei de a doua. Acest proces este ilustrat prin felul cum erau utilizați în epocă termenii **venit** și **leafă**, cei doi termeni-cheie ai câmpului semantic analizat. **Venit** este reprezentativ pentru tipul de răsplătă constând în altceva (sau provenind din altceva) decât o răsplătă propriu-zisă, răsplătă care privește obligația de a onora o funcție, un serviciu, de a plăti o contravenție, o obligație fiscală etc. Iar **leafă** este reprezentativ pentru tipul de răsplătă corespunzând accepției actuale a noțiunii, răsplătă care privește obligația de a recompensa o activitate prestată.

S-ar putea ca tocmai distincția dintre cei doi termeni să explice de ce **venit** și nu **leafă** este termenul care apare în documente în legătură cu persoana domnului.

Epoca fanariotă corespunde unei perioade în care se manifestă o schimbare în natura relațiilor sociale și, implicit, a raporturilor de muncă și răsplătă, în legătură directă cu noua organizare a țării. Poate niciun alt termen referitor la recompensarea muncii nu reflectă mai bine și mai exact modernizarea și transformările petrecute în această perioadă, ca cel de **leafă**, domnii fanarioți fiind preocupați de instaurarea unor cadre instituționalizate noi, necesare funcționării în bune condiții a serviciilor statului.

Afirmația lui Nicolae Iorga: „Între câte merite au fanarioții e și acela că au introdus în Principate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea norme administrative europene, că au regularizat ocârmuirea. Au rămas de la dânsii registre de ordine și de socoteli” (v. *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a*

Principatelor române, 3) este susținută și ilustrată de informațiile din documentele oficiale studiate de noi, referitoare la **leafă**, care încep să abunde după jumătatea veacului al XVIII-lea.

Alături de utilizarea termenului **leafă** pentru a denumi răsplata unei activități depuse în condițiile menționate mai sus, trebuie să amintim că el este utilizat, spre deosebire de ceilalți termeni, numai în perioada domniilor fanariote pentru a desemna nu o răsplată pentru o muncă efectuată, ci un „avantaj” oferit din cu totul alte considerente (ajutor sau favoare). Acordarea lui stă la discreția domnului, iar utilizarea aceasta oferă o imagine nouă asupra acestui cuvânt. Această semnificație a lui **leafă**, apărută destul de târziu (ultimul sfert al secolului al XVIII-lea) se subsumează aceleiași idei de **d e c i z i e** care stă la baza acordării **lefii** ca răsplată a muncii și aceluiași caracter oficial în ce privește tipul de relații de muncă și persoana care recompensează.

Răsplata cu *leafă* consta în bani și putea fi asociată cu alte forme de renumerare.

Leafă desemnează în perioada cercetată de noi recompensa generală pentru cei angajați de stat, ceea ce va favoriza supraviețuirea termenului ulterior epocii fanariote, ajungând să fie folosit și în epoca modernă și contemporană.

BIBLIOGRAFIE

- Ali Mehmet, Ağakay, *Türkse sözlük*, Ankara, 1959.
- C. Aricescu, *Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei de la leatul 7202–7212 (1694–1704)*, în „Revista istorică a arhivelor României”, vol. III, București, 1873.
- Baubec, Agiemiu, Grecu, Mitică, *Dicționar turc-român*, București, 1979.
- Chivu Gheorghe *et al.*, *Documente și însemnări românești din sec. al XVI-lea*, București, Editura Academiei Române, 1979.
- Th. Codrescu (sub redacția), *Uricariul cuprinzetoriu de hrisoave, anaforale și alte acte, din suta a XVIII-a și a XIX-a, atingătoare de Moldova*, vol. I–XXV, Iași. Publicat ca Suplement Jurnalului Zimbru, 1852–1895. [Pentru vol. I, II, III, v. și edițiunea a 2-a, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1871–1892].
- Cronicari munteni*, I–II. Ediție îngrijită de Mihail Gregorian, București, 1961.
- (Academia Română) *Dicționarul limbii române* (DA). Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I–II, București, Editura Academiei Române, 1913–1949.
- (Academia Română) *Dicționarul limbii române*. Serie nouă (DLR). Tomul VI–XIV, București, Editura Academiei Române, 1965–2010.
- Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I–II_{1,2}–III_{1,2}, București, 1935–1946.
- Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brâncoveanu*, în „Studii și materiale de istorie medie” V (1962), p. 353–505.
- Instituții feudale din Țările Române*. Dicționar. București, 1988.
- N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor române*, București, 1900.
- N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. I–XXXI, București, „Minerva”, 1901–1914.
- Petru Rășcanu, *Lefile și veniturile boierilor Moldovei în 1776*. Iași, 1887.
- V.A. Urechia, *Istoria românilor*. Curs ținut la Facultatea de Litere din București. Publicat sub direcțiunea profesorului de comitetul de studenți ai Facultății de Litere. Vol. I–XIII, București, Lito-Tipografia Carol Göbl (I–IV), Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu (V–VIII, XI–XIII), Institutul de Arte Grafice Carol Göbl (IX–X_{A-B}), (1891–1901).

THE SEMANTIC UNIVERSE OF THE TERM *SALARY*
DURING THE XVIth–XIXth CENTURIES

(Abstract)

The article deals with the history of the term *salary* based on the documents in Romanian between the end of the XVIth century and the beginning of the XIXth century when finished the Phanariot reign. The semantic universe of the term *salary* results from its relationship with other terms referring to the work reward, for example *wages* and *income*, terms designating the dignitary boyars rewards. Owing to its semantic features, the term *salary* prevails used to define the reward granted to the categories of people employed either by the state or by the Royal Court.

Cuvinte-cheie: leafă, epoca fanariotă, răsplata muncii, simbrie, venit.

Keywords: salary, Phanariot reign, work reward, wages, income.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române, București, Calea 13 Septembrie nr. 13*